

УДК 340.12(477)(091):061.22НТШ

ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА ТА ЙОГО РОЛЬ У РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ДУМКИ (ДО 140-РІЧЧЯ ЗАСНУВАННЯ)

Т. Андрусак

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна*

У статті проаналізовано період діяльності Товариства імені Шевченка від моменту його створення 1873 р. до перетворення в Наукове товариство імені Шевченка та його значення для розвитку української правової думки. Подано характеристику статутних документів, завдань та цілей товариства, персонального складу членів товариства, закономірностей його перетворення з літературного в наукове. Визначено правові проблеми, на вирішення яких була спрямована діяльність товариства.

Ключові слова: Товариство імені Шевченка, Наукове товариство імені Шевченка, українська правова думка, українська наука, Галичина.

Початки формування та розвитку української науки загалом, та юридичної зокрема, тісно пов'язані з діяльністю наукового товариства імені Шевченка. Без наукового доробку українських вчених, що їх об'єднало Товариство, неможливо сформувані цілісну картину становлення більшості напрямків сучасної науки не тільки в сфері гуманітарних, але й природничих та точних наук. В умовах тоталітарної системи ці наукові здобутки залишалися поза увагою. Їх актуалізація та повноцінне включення в контекст розвитку сучасної української науки є однією з умов її подальшого повноцінного розвитку. Важливість товариства як наукової інституції полягає ще й у тому, що від самих початків своєї діяльності воно мало загальноукраїнський характер. Наукове товариство імені Шевченка (наділі – НТШ) з'явилося як результат докорінної зміни літературного Товариства імені Шевченка. В цей період не було суттєвих наукових здобутків, проте без нього неможливою була б поява НТШ. Саме тому важливим є ґрунтовний аналіз діяльності товариства на цьому першому етапі, та тієї ролі, яку йому судилося відіграти в розвитку української правової думки 70–80 років XIX ст.

Попри важливе значення НТШ для розвитку української науки на сьогодні немає наукових досліджень в яких би ґрунтовно та всебічно було викладено його історію загалом чи хоча би в певний період, як це маємо з Українською академією наук [1]. Ще більшою мірою поза увагою залишається перший етап діяльності товариства. Є ряд спроб викласти цілісну його історію. Проте більшість цих публікацій мають ювілейний характер і написані до певної річниці. Серед них праці Володимира Гнатюка [2], Василя Лева [3], Ярослава Падоха [4], Романа Кучера [5], Олега Романіва [6] та ін. Це не зменшує їх вартості, проте, здебільшого, вони невеликі за обсягом і носять інформативно-оглядовий характер. Не було доповідей в яких би розглядався перший етап діяльності товариства на конференціях присвячених його історії та ролі в національному відродженні [7]. Процес перетворення Товариства ім. Шевченка в наукове в контексті українського наукового руху розглянуто в монографії Зінаїди Зайцевої [8, с. 29–40]. Окремих досліджень історії створення та діяльності Товариства до 1892 р. немає. Хоча є низка важливих питань, без з'ясування яких проблематичним є відтворення

цілісної картини розвитку української науки, формування української правової думки як усвідомленого права української нації на самостійний розвиток власної культури, свого права на самовизначення, тобто на вільне встановлення свого політичного статусу та вільне забезпечення свого економічного, соціального та культурного розвитку (ст. 1 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та ст. 1 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права).

Саме тому, потрібно проаналізувати такі питання: хто виступив засновником товариства? Якими були його статутні завдання на цій стадії? Хто підтримав створення товариства і як йому від початку своєї діяльності вдалося набути загальноукраїнського характеру попри наявні державно-правові реалії? Яку роль у створенні товариства від початків його діяльності відіграли юристи? Який вплив Товариство імені Шевченка справило на розвиток української правової думки?

До Галицького намісництва 27 листопада 1873 р. із заявою про затвердження статуту, а відповідно, реєстрацію новоствореного Товариства імені Шевченка, звернулися засновники товариства, а саме: Михайло Димет, купець і обиватель міста Львова; др. Корнило Сушкевич секретар ц.к. прокуратури скарбу (фінансової прокуратури); Юліан Романчук, вчитель гімназії, Лонгін Лукашевич, працівник страхової фірми «Нага», Михайло Коссак, обиватель міста Львова; Стефан Качала, посол крайового Сейму та делегат Державної Ради (депутат австрійського парламенту), др. Олександр Огоновський, редактор «Правди», Теофіл Барановський, інженер-асистент Краєвого віділу (Намісництва); др. Омелян Огоновський, ц.к. професор університету [9, арк. 10]. Вже склад засновників товариства свідчить про те, що вже на початку 70-х років українці в Галичині мають повноцінну соціально-професійну структуру модерної нації, в якій представлені політики, викладачі вищих шкіл та гімназій, представники правоохоронних органів, технічної інтелігенції, преси та підприємницьких структур. Це важливий момент, бо в літературі домінує позиція, витворена в радянській науці про пригноблене становище українського народу в Австро-Угорській імперії, його винятково селянський склад, або про так звану «священницьку еру», коли інтелектуальну частину суспільства склали винятково представники духовенства. Показовим є те, що Стефан Качала, який був священиком, під час заснування Товариства фігурує як політик. Видається, що це повинно було підкреслити: а) суто світський характер новостворюваної структури; б) її загальноукраїнський характер, що при конфесійній диференціації українців виключало акцент на конфесійній приналежності. 11 грудня 1873 р. Галицьке намісництво затвердило статут товариства і воно отримало статус юридичної особи та можливість для розгортання своєї діяльності.

Статут товариства визначав метою його діяльності сприяння розвитку (спомогати розвій) української літератури (словесности). Досягнення поставленої мети передбачало: створення власної друкарні, видання та фінансування книжок та періодичних видань (часописів – термін який охоплює і газети, і журнали), підтримка літературних і наукових видань, встановлює премії та надає фінансову допомогу літераторам, організовує збори вчених та літераторів, влаштовує публічні відчити (лекції), літературні вечорниці тощо [9, арк. 15]. Окреслені форми діяльності засвідчують про те, що від моменту створення товариства воно повинно було вирішувати два ключові для національного розвитку завдання: сприяння та підтримка національної літератури та формування і розвиток національної науки. Це останнє, на той час, не брала на себе жодна інша структура. Наявність кафедр з українською мовою викладання у Львівському університеті не вирішувала цього завдання з огляду на нечисленний склад українських науковців. Необхідним було

створення громадських наукових структур. Таким власне й стає товариство, ставлячи перед собою завдання заснування періодичних наукових видань, видання наукової літератури, об'єднання та консолідація українських науковців, проведення наукових заходів та популяризація наукових знань.

Попри репрезентативний склад засновників товариства, воно б не набуло одразу ж після заснування, загальноукраїнського характеру, коли б його створення було винятково ініціативою його засновників. Михайло Грушевський з цього приводу писав: «Ініціатива заснування Товариства імені Шевченка вийшла від кількох патріотів з російської України. Коли після урядових репресій проти українського слова в Росії при кінці 60-их рр. надії українських патріотів усе сильніше зверталися на Галичину і її молодий національний рух, на початку 70-их рр. з'явилася між ними гадка – заснувати у Львові якусь постійну інституцію для розвою українського слова» [10, с. 3]. Той факт, що Товариство було назване іменем великого Поета, чия творчість стала духовною основою для формування модерної української нації загалом, та для розвитку української національної свідомості серед населення Галичини, зокрема, підкреслював соборний характер цієї інституції.

Ініціаторами створення товариства був адвокат, в сучасній літературі більш знаний як письменник, Олександр Кониський, колишній учасник Кирило-Мефодіївського братства Дмитро Пильчиків, Михайло Драгоманов. Останні брали участь в роботі над статутними документами. Складність пошуку консенсусу між представниками різних частин України, вироблення єдиної узгодженої позиції, яка б, водночас, не суперечила чинному законодавству Австро-Угорської імперії Михайло Драгоманов описав у своїх «Австро-руських споминах». Не будемо зупинятися детальніше на цій проблемі, оскільки вона виходить поза межі розгляненої тут проблеми, зазначивши тут тільки те, що в результаті розбіжності в баченні характеру товариства (йдеться про масовий чи максимально обмежений прийом в члени товариства, а відповідно, можливість впливу на напрями його діяльності) Михайло Драгоманов не брав у подальшому участь в його роботі. Згодом, вже в НТШ ця проблема була вирішена запровадженням інституту дійсних та звичайних членів. Серед українців з Російської імперії, які підтримали створення Товариства імені Шевченка, варто згадати й про Михайла Жученка – найбільшого після Єлизавети Милорадович-Скоропадської, жертводавця товариства (сучасна Енциклопедія історії України з незрозумілих причин про нього не згадує, хоча містить ряд бібліограм осіб, які мають до історії України більш ніж опосередковане відношення; немає згадки про нього і в сучасній Юридичній енциклопедії). Михайло Васильович Жученко (1840–1880), «адвокат, громадський діяч на Слобожанщині, один із засновників і добродіїв НТШ у Львові» [11], перший голова Харківської Ради присяжних повірених (адвокатів), створеної 1874 р. [12, с. 279].

Протягом першого року діяльності товариства його членами стали такі правники: Мелітон Бучинський, Володимир Гузар, Мирон Мальчевський, Адольф Нарольський, Боромір Нарольський, Демян Савчак [13, с. 8]. Це дає підставу стверджувати про нерозривний зв'язок процесу розвитку української науки з українською правовою думкою як основою національного розвитку. Дехто з перелічених займався науковою та просвітницько-правовою роботою. Мелітон Бучинський написав працю «Лихва і закони проти неї», Демян Савчак видав «Збірник адміністративних законів» та спільно з Костем Левицьким підготував «Порадник для громадських писарів», ряд публікацій на правову тематику було на

сторінках «Зорі», видавництво якої передбачало на себе Товариство у 1885 р., зробивши його дійсно загальноукраїнським.

Було б неправильно ідеалізувати здобутки Товариства на цьому періоді його існування. Олександр Барвінський писав, у поміщеній у першому томі «Записок Товариства імені Шевченка» (1892) статті: «А все ж таки при найширших змаганнях своїх членів, не змогло товариство ім. Шевченка вповні сповнити цієї великої задачі, щоб справді стати осередком і огнищем розвитку літератури і науки української. Адміністрація друкарні і фінансова сторона товариства забирали кожночасному віділові товариства вельми багато часу і випирали літературні і наукові змагання на другий план» [14, с. 210].

Проаналізувавши діяльність Товариства імені Шевченка від початків його створення до перетворення в Наукове Товариство імені Шевченка, можна зробити висновок про те, що воно, попри невеликі здобутки у науковій чи видавничій діяльності, відіграло значну роль в розвитку української правової думки. Це зумовлено тим, що товариство стало першою організаційною формою об'єднання українців незалежно від державних кордонів. Створена в 1868 р. «Просвіта» була на початках суто регіональним явищем, і тільки пізніше, виробивши певні форми і методи роботи, вона поширила свою діяльність на інші українські землі. Об'єднавши зусилля українців Слобожанщини, Полтавщини, Києва, інших українських земель, що були у складі Російської імперії та української інтелігенції Галичини довкола проблем розвитку української літератури і науки, товариство об'єктивно сприяло консолідації української нації в питаннях мови, національної історії, культури, інших духовних основах формування і розвитку модерної нації.

Товариство, з огляду на репресії та переслідування будь-яких проявів національної культури, що мали місце в Російській імперії, стало для українців з цих частин українських земель можливістю для розвитку української літератури та науки. Так, саме українська інтелігенція з Наддніпрянської України, формує і розвиває ідею «Галичини як українського П'ємонту» протиставивши колонізаційним та русифікаційним тенденціям ідею української національної єдності. Товариство імені Шевченка, ще до початку формування єдиного українського національно-політичного руху, знівелювало зусилля російських імперських та польських шовіністичних чинників щодо поділу та асиміляції українського народу. До створення товариства українці Галичини брали витворені на Наддніпрянській Україні національні здобутки вже в завершеному вигляді, сприймаючи їх як свої, як це було, наприклад, з творчістю Тараса Шевченка. Після створення товариства починає формуватися єдиний український інтелектуальний простір, Єдина українська літературна мова, єдина українська література, єдина українська культура.

Від початків створення товариства провідну роль в ньому відграють правники, що дає можливість базувати розвиток національної науки і культури на правових та законних підставах. Так розвиток літератури дає поштовх до розвитку правової думки як усвідомлення свого права на вільний національний розвиток, формування готовності боротися та обстоювати своє право всіма легітимними методами, вироблення форм і засобів правової боротьби за можливості розвитку національної літератури і науки, культури загалом. Утверджується усвідомлення того, що національна приналежність, національна самосвідомість не суперечить лояльності до держави проживання, належного виконання службових обов'язків та праці в органах законодавчої, виконавчої та судової влади імперій, підданими яких була та чи інша частина українського народу. Більше того, боротьба за зміну чинного

законодавства держави у відповідному напрямку сприймається як ефективна форма досягнення таких змін.

Поява і діяльність товариства стала реальною формою використання українцями Галичини передбачених чинним законодавством прав та свобод на створення громадських організацій, інших форм національно-громадянської активності. Це, своєю чергою, стало стимулом до досягнення інших здобутків народів Австро-Угорської імперії, зокрема створення національних Академій наук. І перетворення товариства з літературного на наукове з намаганням перетворення його на повноцінну наукову інституцію з відповідною державною підтримкою є одним з проявів таких намагань.

Ставши формою консолідації українців, товариство водночас, стало механізмом консолідації та витворення української національної інтелігенції в Галичині, Буковині, Закарпатті. До появи Товариства представники інтелігенції та державні службовці не маючи жодних форм об'єднань базованих на інтелектуальних, культурних інтересах, були приречені на участь у польських інституціях, що призводило, в багатьох випадках, до асиміляції, відходу від культури рідного народу.

Створення товариства та придбання ним друкарні дало змогу збільшення кількості україномовних видань. Наявність права видавати літературу та періодику рідною мовою, що його надавало чинне законодавство всім народам Австро-Угорської імперії, до появи друкарні товариства, нічого не давало розвитку української літератури, через відсутність суто технічних можливостей для його реалізації. Друкарня стала для українців наочним прикладом того, що для ефективного використання своїх прав і можливостей, необхідним є не тільки їх законодавче, але й технічне забезпечення, створення реальних умов та можливостей для їх використання. Знову ж таки, не реалізоване своєчасно право, не використана можливість могла згодом бути втрачена, як це сталося зі створенням українського університету у Львові. В 1848 р. така можливість була, як ніколи, реальною, проте, відсутність національних наукових кадрів не дала змоги це втілити. Згодом, через спротив польських чинників, така можливість більше не повторилася аж до кінця першого десятиліття ХХ ст.

Товариство імені Шевченка стало другим після створення «Просвіти», реальним кроком формування на українських землях Австро-Угорської імперії, повноцінного українського громадянського суспільства, як форма вияву національної активності у всіх сферах суспільного життя народу. Це було формування в рамках тогочасної, ще монархічної, держави, основ для подальшої реалізації народом свого права на самовизначення і повноцінного розвитку в умовах самостійної національної держави. Інакше кажучи, це було реальним проявом дії правової думки народу в аспекті його усвідомлення права на власний науковий та культурний розвиток, і, водночас, основою для подальшого розвитку української правової думки в аспекті формування власного бачення свого державно-правового минулого та окреслення подальшої державно-правової перспективи.

Сьогодні, коли на найвищому державному рівні констатується «низький рівень усвідомлення громадянами механізмів демократії участі та самоорганізації у процесі розв'язання суспільних проблем зумовлений відсутністю усталеної демократичної практики. Перешкодами розвитку є також несформована громадянська культура, низький рівень усвідомлення суспільством таких базових понять, як «громадянське суспільство», «демократія», «верховенство права», розуміння принципу поділу влади, узгодження інтересів, толерантності та пошуку консенсусу, багатоконфесійності і поваги до прав меншин. Досить високим є й

рівень суспільної підтримки патерналістського характеру держави» [15] досвід створення і розгортання діяльності Товариства імені Шевченка потребує свого подальшого вивчення та переосмислення. Зокрема, важливим є з'ясування форм та змісту консолідаційних зусиль представників різних частин українських земель у створенні загальноукраїнської інституції, діяльність якої сприяла б розвитку української літератури та науки.

Нагальною є потреба написання ґрунтовної історії товариства, яка б відійшла від сформованої ще в перших публікаціях схеми, де б з'ясовано роль та погляди на завдання та перспективи товариства кожного з його ініціаторів, жертводавців та засновників.

Цінним для сучасного розвитку української науки може бути й досвід законодавчого регулювання діяльності наукових товариств в Австро-Угорській імперії. Зрештою, досвід діяльності відновленого НТШ в Україні засвідчує, що навіть за відсутності державного фінансування можлива ефективна наукова та видавнича діяльність, як, зрештою, і наявність такого фінансування не є запорукою фундаментальних наукових здобутків.

Список використаної літератури

1. *Полонська-Василенко Н.Д.* Українська академія наук. Нарис історії / Н.Д. Полонська-Василенко. – К. : Наукова думка, 1993. – 406 с.; Храмов Ю. Рання історія Академії наук України (1918–1923) / Ю. Храмов, С. Руда, Ю. Павленко, В. Кучмаренко. – К. : Манускрипт, 1993. – 248 с.; Правовий статус Академії наук України. Історія і сучасність / відпов. ред. Ю.С. Шемшученко. – К. : Наукова думка, 1993. – 302 с.; Історія Академії наук України. 1918–1923. Документи і матеріали / відпов. ред. П.С. Сохань. – К. : Наук. думка, 1993. – 376 с.
2. *Гнатюк Володимир.* Наукове товариство імені Шевченка. З нагоди 50-ліття його заснування (1873–1923) / Володимир Гнатюк. – Львів : Наукове Товариство ім. Шевченка, 1923. – 15 с.; II видання – У 110-річчя НТШ. З впровідним словом Володимира Янева. – Мюнхен-Париж : Український Вільний Університет, 1984. – 176 с.
3. *Лев Василь.* Сто років праці для науки і нації. Коротка історія Наукового товариства ім. Шевченка / Василь Лев. – Нью-Йорк : Наукове Товариство ім. Шевченка в ЗДА, 1972. – 55 с.
4. *Падох Ярослав.* Незнищиме Товариство. До 110-річчя Наукового Товариства ім. Шевченка / Ярослав Падох. – Нью-Йорк, 1983. – 20 с.
5. *Кучер Р.В.* Наукове товариство ім. Шевченка. Два ювілеї / Р.В. Кучер. – К. : Наукова думка, 1992. – 112 с.
6. *Романів Олег.* Наукове товариство ім. Шевченка. 130 років праці для України / Олег Романів. – Львів, 2003. – 40 с.
7. Від Наукового товариства ім. Шевченка до Українського Вільного Університету : міжнародна наукова конференція (Пряшів – Свидник, 12–15 червня 1991 р.). Матеріали. – Київ-Львів-Пряшів-Мюнхен-Париж-Нью-Йорк-Торонто-Сідней, 1992. – 432 с.; Наукове товариство імені Т. Шевченка і українське національне відродження : збірник наукових праць і матеріалів Першої наукової сесії НТШ (березень, 1990). – Львів, 1992. – 222 с.
8. *Зайцева З.І.* Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець XIX – початок XX ст.) / З.І. Зайцева. – К. : КНЕУ, 2006. – 368 с.
9. Львівський обласний державний архів (далі – ЛОДА). – Ф. 1 «Львівське воєводське управління. Суспільно-політичний відділ», оп. 51, од. зб. 1233 «Справа про реєстрацію статутів та змін в керівному складі українського «Наукового товариства ім. Шевченка» у Львові. Том 1-й».

10. Грушевський М. Дотеперішній розвій Наукового Товариства імени Шевченка / Михайло Грушевський // Хроніка Наукового Товариства імени Шевченка. – Львів : З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка, 1900. – Ч. 1. – С. 3–19.
11. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. – Т. 2. Перевидання в Україні. – Львів : Наукове товариство імени Шевченка у Львові, 1993. – С. 702–703.
12. Кони А.Ф. Отцы и дети судебной реформы: очерки и статьи к 50-летию Судебных уставов / А.Ф. Кони. – М. : Статут, РАП, 2003. – 349 с.
13. Sprawozdane z pierwszych ogólnych zebrań Towarzystwa imienia Szewczenka. – Львів : Накладом товариства, 1874. – 14 с.
14. Барвінський О. Про заснування і дотеперішній розвиток товариства ім. Шевченка у Львові / Олександр Барвінський // Записки Товариства імени Шевченка. Ч. 1. – Л. : Товариство імени Шевченка, 1892. – С. 209–212.
15. Стратегія державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, затверджена Указом Президента України від 24 березня 2012 р. № 212/2012.

ОБЩЕСТВО ИМЕНИ ШЕВЧЕНКО И ЕГО РОЛЬ В РАЗВИТИИ УКРАИНСКОЙ ПРАВОВОЙ МЫСЛИ (К 140-ЛЕТИЮ ОСНОВАНИЯ)

Т. Андрусяк

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, 79000 Львов, Украина*

В статье проанализирован период деятельности Общества имени Шевченко от момента его создания в 1873 г. до превращения в Научное общество имени Шевченко и его значение для развития украинской правовой мысли. Дается характеристика уставных документов, задач и целей общества, персонального состава членов общества, закономерностей его превращения из литературного в научное. Определены правовые проблемы, на решение которых была направлена деятельность общества.

Ключевые слова: Общество имени Шевченко, Научное общество имени Шевченко, украинская правовая мысль, украинская наука, Галичина.

SHEVCHENKO SOCIETY AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN LEGAL THOUGHT (TO THE 140-TH INSTITUTION ANNIVERSARY)

Т. Andrusyak

*Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska Str. 1, UA – 79000 Lviv, Ukraine*

The article analyzes the period of the Shevchenko Society's activity from its institution in 1873 until transformation into Shevchenko Scholarly Society, and its significance for the development of the Ukrainian legal thought. The characteristic of statutory documents, targets and aims of the Society, staff members of the Society, and mechanism of its transformation from literary into scholarly society are given in the article. Legal issues, which Shevchenko Scholarly Society was aimed to solve, are determined in the article.

Key words: Shevchenko Society, Shevchenko Scholarly Society, Ukrainian legal thought, Ukrainian science, Galychyna.

*Стаття: надійшла до редакції 26.10.2012
прийнята до друку 09.11.2012*